

## ПЕДЕСЕТ ГОДИНА КОРЧУЛАНСКЕ ЉЕТНЕ ШКОЛЕ

### CINQUANTE ANS DE L'ÉCOLE D'ÉTÉ DE KORCULA

**Résumé:** Dans cet appendice évoque cinquante ans que la formation et les activités de l'École d'été de Korcula, qui s'est attaché à l'œuvre de Praxis internationales et philosophique, et leur résultat principal ainsi. praxis-philosophie. Affiche le démarrage, le fonctionnement et le développement, et fait écho aux résultats, et les implications sur la façon dont l'école jusqu'à ce que la nouvelle ère et l'ère actuelle, qui est source d'inspiration et de réflexion-Stimulation de son patrimoine, en particulier dans la philosophie et la sociologie, la spécificité essentielle, qui est analogue à la peut être trouvée dans la célèbre école de Francfort de la théorie sociale critique de la pensée. Est considéré, aussi, et son caractère antidogmatique et créative du marxisme, et tous les autres aspects et des moments de la structure et le cadre dans le contexte de ce qui précède anniversaire pertinents.

**Mots-clés:** Ecole été de Korcula, la revue Praxis, praxis-philosophie, la critique, la créativité, l'aliénation, la liberté.

**Апстракт:** У овом се прилогу евоцира педесет година од формирања и дјеловања Корчуланске љетне школе, која је уз себе везала и рад међународног философског часописа Praxis, а главни им је резултат тзв. праксис-философија. Приказује се покретање, рад и развој, те одјеци и резултати, али и импликације дјеловања Школе све до новог времена и актуелног доба, у којем се сагледава инспиративност и подстицајност њене мисаоне баштине, посебно у философији и социологији, специфичног критичког карактера, чији се аналогон може наћи и у познатој критичкој теорији друштва франкфуртске философске школе. Сагледава се, исто тако, и њен карактер антидогматског и стваралачког марксизма, али и сви други аспекти и релевантни моменти њене структуре и оквира у контексту поменутог јубилеја.

**Кључне ријечи:** Корчуланска љетна школа, часопис Praxis, праксис-философија, критика, стваралаштво, отуђење, слобода.

Годишњице и јубилеји имају своје изазове поред осталог и у томе што недвосмислено показују не само да ли одређени феномени збиље који су некад,

\* Редовни професор филозофије Универзитета у Бањој Луци

у свом времену, постојали и себи прибавили извјесно будуће трајање, и даље живе или не живе, него и на који начин постоје и трају ако уопште трају, те и саму свијест и специфични појам о том њиховом егзистирању у новом времену. То је, дакако, случај и са педесетогодишњим јубилејом настанка и дјеловања Корчуланске љетне школе, који сада критички осматрамо из одређене, радикално промијењене историјске перспективе и њоме измијењене историјске свијести и самосвијести, као и ума и духа у цјелини. А та школа је била једно необично и живо филозофско-историјско догађање неупоредиво више од пуког и већ потрошеног појма “школа”, која је неумитним протоком времена стекла извјестан непролазни културни значај и као таква, неоспорно, завриједила да буде повјесно упамћена, те и трајније сачувана од заборавља.

Зато је говор о педесет година поменуте школе прије свега дискурс о сјећању на одређену критичку философију и социологију, које нису још сасвим потрошене и које као такве, својим идејама и извјесним димензијама, аспектима и становиштима, могу и даље имати своје мисаоно критичко дејство и своје стваралачке подстицаје, посебно у разумијевању и критици противурјечја савремених социјалних и културних феномена у транзиционим друштвима насталим разбијањем заједничке државе. Такав дискурс имплицира стављање у паралелу и напоредно умно посматрање некадашњих и данашњих искустава критичке рефлексije и теоријског приступа поменутим социјалним противрјечјима и културним феноменима. Корист од увида и размјене таквог специфичног искуства и филозофске рефлексije могу, дакако, имати и млађи мислиоци на трагу философије која се формирала у оквиру Корчуланске љетне школе коју оличава и репрезентује праксис-филозофија, будући да се проблеми и питања којима се баве данашњи филозофи и социолози тзв. слободне и плуралне грађанске мисли, у бити не разликују у својој критици савремене збиље, њеног отуђења и њених небројених контрадикција и недоумица.

Зато тај говор у суштини подразумева истовременост увида који нам дају с једне стране комплекс сјећања на рад и стваралачко-мисаоно дјеловање једне живуће филозофске институције у датим социјалним околностима и њеним историјским импликацијама, и с друге, могућност подстицања њеног најживотнијег и критичког мисаоног наслеђа на разумијевање, анализу и сагледавање изазова савременог доба, као и социјалне и културне збиље европског југоистока у контексту свијета живота у цјелини. Своју актуелност он налази у актуелном карактеру питања и проблематике, у првом реду оне еманципаторске коју је Школа и њена филозофија његовала, дакле у критичком освјетљењу и рјешавању питања отуђења, слободе, ауторитарности политике, власти и сл., питања у основи заједничких и за ондашњи и за савремени период, независно од њиховог новог начина постављања и једне радикалне промјене историјских контекста живота. Сама праксис-филозофија стварана и осмишљавана у помешитој школи, слично као и актуелна филозофска и социолошка мисао, премда на разне начине и у сасвим другачијим историјским условима, свој основни

циљ и задатак нашле су у потрази за новим, битно другачијим идентитетом друштвеног развоја, у оба случаја у критици постојеће стварности и трагању за хуманим и слободним друштвом.

Без сумње, у своје вријеме поменута школа била је један прворазредни, интелектуални и јавни, критички мисаони форум, на којем су се (на крају љетне, туристичке сезоне) окупљали у првом реду универзитетски и средњошколски наставници философије и социологије из Хрватске и других република тадашње заједничке државе Југославије, али и позната философска имена и страни предавачи, марксистичке и других теоријских оријентација из Европе и уопште са Запада, па донекле и Истока. Корчуланска школа је истовремено била и одређени институционализовани вид философско-социолошког живота у поменутој држави шездесетих година двадесетог вијека, у својеврсној форми и манифестацији замишљен као “слободна национална и међународна трибина савремене марксистичке мисли”,<sup>1</sup> али и као мјесто сусретања и интернационалне размјене искустава философа хуманистичке оријентације Запада у цјелини, не мање и жеља да се у међународним оквирима промовише и афирмише философска мисао његована у југословенском друштву. Сам тадашњи *spiritus movens* праксис-философије Гајо Петровић с разлогом је тврдио да је она, уз часопис *Praxis* који је њен саврсник у тандему и дјелује сасвим паралелно с њом, један од “одлучних облика снажнијег укључивања наше филозофије и социологије у међународни филозофски живот”, те да је она, заједно са поменутиим часописом, по први пут у својој историји изашла из своје куће и националних оквира, у интернационални философски живот.<sup>2</sup>

Школа је у суштини носила с једне стране научно-философски и социолошки, и с друге, образовни наставно-едукативни карактер. Са отвореним и слободним приступом философским питањима и проблемима, толеранцијом супротних и различитих мишљења о њима, те уз истовремену строгост и консеквентност у настојањима афирмације властитог гледишта и става, она је успоставила и његовала јединствени и самосвојни дух и метод креативности, демократичности и критичности, али и дигнитета философског ума и социолошког становишта. Била је то позната концепција философије праксе и хуманистичке струје и оријентације у оквирима тзв. “стваралачког марксизма” и њему инхерентном склопу питања, тема и проблема са јасном и недвосмисленом инструкцијом о недопуштеном затварању философије и социологије у власти-те границе, као и о неопходности да партиципирају у рјешавању фундаменталних питања свога времена и његовог социјалног и духовног битка.

У ствари, оно што је било заједничко и битно у темељној оријентацији свих учесника у раду Корчуланске љетне школе, јесте – како је с правом тврдио француски философ Анри Лефевр, и сам њен активни учесник – да се људи који ту долазе и партиципирају “међусобно разумеју”, “имају исти језик и

<sup>1</sup> *Riječ unaprijed*, Praxis, Zagreb, I/1964, br. 2, str. 149.

<sup>2</sup> Уп.: Гајо Петровић, *Изјава*, Политика, Београд, 2. августа 1964, стр. 18.

исте преокупације, а који се ипак разликују по својим замислима”<sup>3</sup>. Густина набоја садржаја дебате и критичка оштрица полемоса у њој била је широко и поливалентно центрирана на питања и појаве тадашњег хибридног социјализма и његове теорије и праксе, на јединствен, отворен и критички начин, сасвим различит и другачији од официјелног владавинског приступа и оног институционалног разумијевања праксе и теорије тог у то вријеме готово недодирљивог друштва и његових збиљских феномена и проблема. И управо је то оно што јој је дало широке и велике одјеке, запажену популарност и изнимно међународно признање, као и одређено културно-историјско издвајање у односу на опште сивило савремене збиље.

Сам стицај околности је хтио да Корчуланска љетна школа буде успјешна, развије се до тако високог и неслућеног успона, те и да постигне тако значајан квантитативни и квалитативни резултат са међународним и дубљим, историјским одјецима. У почетку са сасвим скромном амбицијом одређеног перманентног образовања и усавршавања средњошколских наставника философије и социологије предавањима њихових универзитетских колега, као и ангажовањем појединих европских и свјетских имена философске и социолошке мисли, она је већ својим првим сесијама нашла свој дубљи, повијесни смисао, и постизање, у интернационалним оквирима, одређеног резултата и високог домета, у првом реду замјеном важности и функције њених основних планова. У ствари, њена изворна идеја о циљу и задацима перманентног философског образовања са академским карактером у одређеном ужем смислу, сада је промијенила своју првобитну намјену и - како је с правом истицао Милан Кангрга, њен један од главних иницијатора и утемељивача – повукла се у други план и даље “присно везан с основним задатком”, док се њен први план наметнуо сам својом силином и иманентношћу, дакле, “самим карактером рада и дискусија, облик који је и најпримјеренији филозофском и социолошком скупу: отворена размјена мишљења, слободна и критичка дискусија о битним проблемима наше сувремености и живота данашњег човјека, често пута била је то пасионирана обрана и образложење властитих увјерења и сукоб ангажиране мисли, без чега нема право мисаона и друштвена развитка”<sup>4</sup>.

Тим обликом и на тај начин она је, умјесто на почетку замишљене “академске поуке”, убрзано и све више постајала прворазредни културни и друштвени догађај домаћег и интернационалног значаја, извор и врело философске и уопште мисаоне акције која широко трансцендира њен основни хоризонт и уске границе мјеста и времена окупљања домаћих и страних мисаоних људи чије самосвојно промишљање свијета живота и његова плодносна теоријска и креативна идејна размјена проминентно превазилази њене стијешњене формалне оквире. Генерална питања, теме и проблеми око којих су се размјењивала и

<sup>3</sup> Henri Lefebvre, *Socijalizam kao vrijeme ljetnjeg odmora*, Praxis, Zagreb, II/1965, br. 1, str. 165.

<sup>4</sup> Милан Кангрга, *Корчуланска љетна школа*, преузето 7. 4. 2013. године са: Odsjek za filozofiju, <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/povijest-odsjeaka/korculanska-ljetna-skola/>

сучељавала различита, критичка и пуна парадокса мишљења њених учесника, те о њима вођене и, понекад и до немогућег, полемички оштре и жустре дебате (каких данас углавном нема) биле су *Прогрес и култура* (1963, Дубровник<sup>5</sup>), *Смисао и перспективе социјализма* (1964), *Шта је повијест* (1965), *Стваралаштво и постварење* (1967), *Маркс и револуција* (1968), *Моћ и човјечност* (1969), *Хегел и наше вријеме* (двјеста година од рођења, 1970), *Утопија и реалност* (1971), *Слобода и једнакост* (1972), *Бит и границе грађанског свијета* (1973) и *Умјетност у технифицираном свијету* (1974).

На Корчули је вођена расправа о актуелним философским, социјалним, повијесним, културним и политичким питањима, попут питања о напретку, утопији, умјетности и збиљи, али и о тада актуелном социјализму и његовој будућности. Њена фундаментална идеја и тема била је антрополошка у одређеном онтолошком смислу, дакле идеја човјека као бића праксе које развија и ствара свијет а преко тог стварања и унапређења самога себе у самостварању. Посебан рејтинг је добила и велику популарност стекла управо својим изразитим непатвореним хуманизмом, али и преузимањем за себе и своје философско методолошко дјеловање Марксовог познатог начела “критике свега постојећег” које, имајући у виду трајну несавршеност свијета и човјека, може имати важност за сва историјска времена. Отуда се њене идеје, ставови и критички потенцијал у цјелини, не могу сматрати ни данас застарјелим, па њена идејна и мисаона баштина појмљена у свом контексту не само да није безнадно застарјела, као што неки мисле, него има своје важење и подстицајни критичко-креативни значај и у садашњој дубокој кризи неолибералног модела грађанског друштва и његове за човјечанство поразне и обесмишљавајуће постмодерности. Та баштина своју актуелност и животност носи посебно концепцијом што доводи у питање неумитност доминације логике профита, исто тако сасвим анахроне и потрошене, те могућом ревалоризацијом свога значења и смисла у новој актуелизацији и својој историзацији. Као израз јединствене, слободне комуникације философа и социолога, она такође може бити инспиративна па у том смислу и образац егземпларности креативног мисаоног дјеловања философско-социолошких импликација у новом времену транзиције и грађанске рестаурације друштвених односа и вриједности.

На бројним сесијама Корчуланске школе сам број учесника био је импозантан и изузетно велики, на примјер, 1968. године их је било преко пет стотина, а дужина трајања поменутих сесија у почетку до двије, а на крају, због недостатка средстава, једна седмица, што такође није мало. Учествовали су готово сви угледнији домаћи и страни не само философи и социолози, већ и други мислиоци и теоретичари, па и умјетници и књижевници, а међу осталим

<sup>5</sup> Прва сесија Школе 1963. године одржана је не на Корчули (по којој је и добила име), него у Дубровнику, и то је била – како је тврдио Милан Кангрга, уз Рудија Супека један од њених покретача и оснивача – нека врста “генералне пробе” за њен даљи рад и дјеловање, и на њој су, сем домаћих, учествовали и свјетски познати философи Ерих Фром, Анри Лефевр, Лисјен Голдман, као и неки други мање познати.

и данас познатим тадашњим именима: из Загреба Бранко Бошњак, Владимир Филиповић, Данко Грлић, Милан Кангрга, Гајо Петровић, Данило Пејовић, Руди Супек, Борис Калин, Жарко Пуховски, Надежда Чачиновић-Пуковски и др.; из Београда Јован Аранђеловић, Милан Дамњановић, Михаило Ђурић, Михаило Марковић, Вељко Кораћ, Здравко Кучинар, Љубомир Тадић, Миладин Животић, Бранко Павловић, Светозар Стојановић и др.; из Сарајева Алекса Буха, Војин Симеуновић, Иван Фохт, Касим Прохић, Божидар Јакшић, Зоран Видаковић и др. Сем ових, као предавачи учествовала су и познати философи и социолози из Љубљане, Скопља, Новог Сада, Приштине, Ријеке, Сплита, Суботице и Задра.

Током десет година свога јединственог феноменалног постојања (1964-1974) Корчуланска љетна школа је не само привукла снажан и дубоки интерес и иностраних философа и социолога, него је истовремено и подстакла учешће и активитет већег броја европски, па и свјетски познатих, мисаоних имена с тих подручја, која су тада била на свом одређеном историјском успону, па се може рећи да је сматрано изузетном и посебном чашћу активно учествовање у њеном раду. У њој партиципирају и свој углед у њу уносе и залажу и интернационално афирмисани философи и социолози из тадашње Западне Њемачке, Еуген Финк, Ернст Блох, Ернесто Граси, Јирген Хабермас, Ханс Хајнц Холц, Карл-Хајнц Фолкман-Шлук, Херман Либе, Валтер Бимел и др.; из Француске Костас Акселос, Лисјен Голдман, Анри Лефевр, Серж Мале, Пјер Навил и др.; из Америке Херберт Маркузе поред бројних других, из Пољске Лешек Колаковски, Стефан Моравски и др., из Мексика Ерих Фром, Мађарске Агнес Хелер и др., а у њеном раду учествовали су и бројни философи и мислиоци из Италије, Велике Британије, Аргентине, Аустрије, тадашње Чехословачке, Чилеа, Белгије, Исланда, Израела, Јапана, Холандије, Норвешке, Румуније, Шведске, Швајцарске, Ватикана, Венецуеле и тадашње Источне Њемачке.

Сва та импозантност, оплемењавајући медитерански природни услови, велики број домаћих и страних учесника мисаоне густине, инспиративности и одважности, и из толиког броја земаља, култура и традиција, али и сам сесијски, пленарни и секцијски, дебатно-полемички и критички начин и облик рада Школе, са небројеним и плодоносним, разним видовима размјене идеја, мисаоних стратегија и искустава, драгоцјених неформалних контаката, сусретања и разговора учесника, посебно оних природно селекционисаних по духовној сродности и сазнајном интересу, неоспорно су произвели и њен не само успјешан, вриједан резултат и тако високе, далекосежне домете које, и послије педесет година, до данас памтимо с носталгијом осјећајући још њену живу подстицајност, него и недвосмислену, јасну представу о њој као о умном и културном феномену тадашње збиље садржајно пуном духа и доброг расположења, као нечему сасвим незаборавном, рођеном и препорођеном у високом креативном мисаоном стилу и под ведрим медитеранским небом.

У ствари, овдје је официјелни наступ, јавну регулу и обавезу радикално замијенила одређена слободна, креативна и мисаона непосредност, тако да

је управо тај специфичан начин, облик, те логика и садржај њеног истинског бивствовања, уприличен као раскошна допуна оном службеном и официјелном у њеном текућем раду и одвијању, понајвише и допринио њеној успјешности и естетској усавршености, да није случајно што је тај начин њеног егзистирања Анри Лефевр назвао “диониским социјализмом” алудирајући не само на тадашње “социјалистичко” окружење, него и на познати Ничеов креативни принцип и начело. “Била је то за њега атмосфера” – пише тим поводом М. Кангрга – “гдје човјек у природно лијепој амбијенту тражи *склад и љепоту* (подвукао Б. Ђ.) и у људским односима. Ријеч је о духовном дијалогу уз ведро расположење, тражење смисла живота у присном људском сусрету с другим духовно блиским, смисао за игру и чисту људску непосредност с обзиром на најдубље животне проблеме, у којој дух постаје лепршав, отворен за све ситуације њему припадне, у слободи свог пуног изражаја. И то је оно што се свидјело страним учесницима на Корчули, о чему су поред осталог накнадно писали у иноземству и нама самима у својој подршци за даљи наставак рада Школе.”<sup>6</sup>

С разлогом би се могло рећи да су такав карактер Корчуланске љетне школе као и начин, облик и природа самог њеног осмишљеног поливалентног рада, у условима помањкања средстава и идеолошко-политичких напада с разних страна, те и других неприлика и тешкоћа, а посебно имајући у виду њено трајање пуних десетак година, били уједно и њени истински звјездани тренуци и одређено, дотад невиђено чудо да се овдје, и то у једној “социјалистичкој” земљи и њеном истинском самоуправном али у бити недемократском и битно политичком друштву, могло догодити такво по својој суштини јединствено и уникатно, прогресивно мисаоно састајалиште и философско-социолошко окупљање тако рећи из читавог свијета. Оно се тада, прије педесет година, заиста збиљски догађало и збило, па га је као таквог, из ове радикално измијењене перспективе с почетка двадесет и првог вијека, било неопходно евоцирати и критички сагледати.

У оно вријеме оно је одиста у страној штампи и периодици било сасвим високо подизано и хваљено, домаћи мисаони људи који су посредно или непосредно учествовали у њему, имали су чак осјећај и одређеног поноса, јер то је без сумње била једина истинска критика тадашњег друштва и његове стварности, док је највиши врх партије и државе од почетка не само с подозрењем гледао школу као такву, њен рад и посебно одважност њених вођа и представника, него их је жестоко и нападао етикетирајући их као “непријатељске”, шпијунске и са потпуно сумњивим интенцијама, те да их као такве треба одстранити а школу забранити и укинути, што је најзад и учињено након њене сесије 1974. године директивом управе града Корчуле да, без даљег и под пријетњом, не допусти било какав њен даљи рад и дјеловање.

Но, као што је истакнуто, Школа је већ у свом времену имала велике и снажне одјеке, те високе оцјене и признања, и то не само из летимичних,

<sup>6</sup> Исто, стр. 5.

критичких приказа у иностранству и код куће, него и од тадашњих познатих и угледних философа, мислилаца и умјетника. На примјер, њемачки философ Ернст Блох с разлогом је истицао да је она важно мјесто размјене мишљења и мисаоне сарадње, темељите и непрофитабилно плодноне, која преко часописа *Praxis* омогућује одређену ширу комуникацију њених достигнутих резултата; француски философ Пјер Навил у њој је нашао извјестан незамјењиви и преузети задатак највећег значења, отворено мисаоно и критичко жариште међународног карактера, те и нови напредак братских веза, слободе изражавања, идеја и људи, подигнут изнад пријетећих ограничености национализма; Ерих Фром, такође, о њој говори као о јединственом догађају с којим се ниједан други не може упоредити, одређени уникатни критички форум и центар међународне размјене важних идеја, вриједно достигнуће југословенских теоријских настојања; бостонски философ Курт Волф, исто тако, њену јединственост види у њеној истинској заједници мислилаца што своје најбоље идеје посвећују побољшању свијета и људских претпоставки живљења уопште; познати њемачки философ Еуген Финк, према свједочењу његове супруге Сузане Финк, волио је учествовати у раду Школе и водити отворене философске дијалоге, посебно са Гајом Петровићем, Миланом Кангргом и Данком Грлићем.

Овдје треба свакако напоменути да је учешће савремене српске философије у раду и дјеловању Корчуланске љетне школе не само недвосмислено и видљиво, него и импозантно и то не само српских философа из Београда и Новог Сада, него и Загреба и Сарајева, па се може рећи да је њена мисао као праксис-философија у извјесном смислу (поготово са гледишта данашњег новог стања ствари на југопростору) била одређена *философска дијаспора*, иако је ријеч о некадашњој заједничкој држави. Њу су градили и развијали не само Ј. Аранђеловић, М. Дамњановић, М. Ђурић, М. Марковић, З. Кучинар, В. Кораћ, Љ. Тадић, М. Животић, А. Крон, Б. Павловић, С. Стојановић и др., него и Г. Петровић, М. Кангрга, Д. Пејовић, В. Сутлић, Ж. Пуховски, В. Симеуновић, А. Буха, Б. Јакшић, Г. Секулић и др. Како видимо, на сесијама Школе учествовали су и философи поријеклом из Републике Српске, које тада истина није било, али присутност праксис-рефлексије и њој инхерентног философског мишљења је одиста било и на просторима које она заузима, а међу поменутих припадају јој философи Буха, Кучинар и Симеуновић, те социолог Б. Јакшић, док су у њеном раду с овог подручја партиципирали и Андрија Крешић, Божидар Гајо Секулић и други. Философ Алекса Буха, којег је на првом мјесту интересовала философија повијести, је, на примјер, за сарајевски часопис *Преглед* исписивао самосвојне философске приказе са њеног трећег, четвртог и петог засиједања, који данас имају неупоредиво већу вриједност од пуке философске хронике, јер у себи носе не само живу и подстицајну философску рефлексију, већ и увиде у креативни карактер активитета Школе далекосежних импликација, али у првом реду одређено објективно аналитичко сагледавање и извјештавање о њеном креативном раду и мисаоном дјеловању.



“Корчуланска љетна филозофска школа” - пише он већ поводом треће њене сесије, одржане августа далеке 1965. године - “стекла је већ признање, углед и афирмацију како у нашим тако и у свјетским размјерама. Амбиције ове школе крећу се на два колосијека: с једне стране, школа ради на уношењу савремене мисли у што шире редове (као слушаоци и активни учесници у овогодишњем раду школе учествовали су многи средњошколски професори филозофије и историје, новинари, јавни и културни радници и др.), а са друге стране, Корчуланска школа постала је мјесто сусрета марксистичких и немарксистичких оријентираних мислилаца, то ће рећи мјесто дијалога протагониста различитих идејних гигања данашњег свијета.”<sup>7</sup> Овај став и оцјена рада Школе данас имплицира тадашње гледиште овог филозофа о легитимности не само одређеног философског плурализма, него и о самим немарксистичким (тада овдје непопуларним и “недопуштеним”) философским оријентацијама, дакле антидогматско становиште сасвим блиско данашњем о не тек једном, монистичком, већ напротив, о плуралистичком идејном и философском усмјерењу. А за оно, идеолошко и у догматском смислу марксистичко вријеме, био је то прави мисаони подвиг и одиста велика храброст, што на свој начин говори не само о природи и карактеру праксис-филозофије, него и о самом путу којим је та мисао била кренула, сасвим без повратка.

А сам Кангрга у својим сјећањима на њу и њен рад из 1996. године, закључује како се у садашњој Хрватској често позива на потребу уласка у Европу, но ова је школа својевремено по њему не само истински и равноправно већ увелико била у њој, него је истовремено и сама Европа, кроз своје умне представнике, била дјелатно и на најбољи начин присутна и у овој, на крају горко и цинички закључујући: “Након бескрупулозне инвазије руралних примитиваца, лумпенпролетера, каријериста, пљачкаша народне имовине, произвођене кроз пола стољећа мучнога рада и одрицања сваке врсте, као и мрачних националистичких назадњака који Хрватску вуку натраг у родовско-племенски сустав живота и вриједности – још ће ова напаћена земља дуго чекати да се подигне – и материјално и духовно – на ниво еуропског начина живота, као и истинске демократије... Све што је учињено у ових пола стољећа, бачено је у смеће, јер је право смеће данас незадрживо – на дјелу, у свим порамa живота!”<sup>8</sup>

Корчуланска љетна школа је, исто тако, незамислива без философско-социолошког часописа *Praxis*, који је покренут и основан 1964. да би излазио и трајао све до 1974. године, када је насилно забрањен. Основала га је група познатих загребачких филозофа Милан Кангрга, Руди Супек, Гајо Петровић, Данило Пејовић, Бранко Бошњак, Данко Грлић, Иван Кувачић и Предраг Вранички, а у његовом су редакцијском савјету били и познати инострани филозофи и социолози Еуген Финк, Ђерђ Лукач, Херберт Маркузе, Лешек Кола-

<sup>7</sup> Алекса Буха, “Трећа сесија Корчуланске љетне филозофске школе”, у: *Филозофска самоподсећања*, Плато, Београд, 2010, стр. 26.

<sup>8</sup> Исто.

ковски, Анри Лефевр, Јирген Хабермас, Ернст Блох, Костас Акселос, Карел Косик, Лисјен Голдман, Алфред Ејер, Ерих Фром, Андре Горз, Серж Мале и др., према томе, већина оних што су били и учесници поменуте школе. Садржајно и методски се бавио сличним питањима и проблемима као и школа, а то су разна битна питања свијета и савремене збиље критички обнављајући и оживљавајући аутентичну Марксову мисао но и развијајући властиту философију на њеним основама, кроз расправу и критичко сучељавање различитих гледишта и оријентација, те и критичко разматрање најразноврснијих тема и проблема савременог свијета, посебно оних збиљских феномена савременог доба инхерентних теорији и пракси тадашњег југословенског друштва. Ако је Корчуланску школу тешко замислити без Praxisa, и самом часопису је била потребна школа, јер су реферати и саопштења са њених пленарних засједања били у њему публиковани, и може се рећи да су се они међу собом не само допуњавали и прожимали, него и да чине један јединствени културно-историјски феномен ондашњег времена.

Природу и карактер интернационално престижног бића праксис-философије Школа је стварала и градила у првом реду кроз рад и дјеловање часописа Praxis, па није случајно што је он, заједно с њом, у идеолошком комунистичко-атеистичком времену, насилно онемогућен и спријечен. Но, у вријеме све док је постојао и дјеловао, али ништа мање и у вријеме саме забране, па и након насилног уклањања, стално је подсећао на Феникса који умире, али не нестаје и увијек се, готово из пепела, изнова рађа и перманентно израста тек мијењајући разнолике философско-мисаоне форме у времену. Тако и данашња философска савременост, чак и кад је критички окренута и нерасположена према праксис-философији коју је продуковала Корчуланска школа, неким својим елементима ипак не само да стоји у комплементарности него и, у својој саодносности, битно је компатибилна с њом, посебно с њеном интенционалном отвореношћу и толеранцијом разних оријентација новог, плуралног усмјерења које је данас дио збиљности поменуте савремености.

Управо по имену властите философије те по називу часописа Praxis сами учесници Корчуланске школе били су праксисивци и називали су се тим именом. Из ове перспективе постављено питање значаја и повијесно-историјске али и теоријске важности њихове философије, која се збила педесетих, те посебно шездесетих и седамдесетих година двадесетог вијека, води нас отвореном и критичком сагледавању тог културно-историјског феномена који ни данас, након педесет година, није без подстицајног значења и смисла. У ствари, у том се смислу може говорити о специфичној инспиративности и посебном његовом изазову и актуелности, будући да је он био и више од културног догађаја, пошто је имао карактер чак одређеног философско-социолошког покрета. С друге стране, ни Школа ни Praxis нису у себи и собом окупљали истомишљенике, па се с те стране не може говорити о одређеном мисаоном и духовном монолиту, већ прије о разноврсности и хетерогености, разним и различитим

не само гледиштима и мисаоним перспективама, него и философским смјеровима и оријентацијама њихових представника, учесника и дјелатника. Учесће у њој могли су имати сви, од праксисоваца у одређеном правом смислу, преко хајдегеровца, феноменолога, структуралиста, неотомиста, аналитичара и других грађанских философа немарксистичке оријентације, па до самих догматских, ортодоксних марксиста.

Дакако, да ни сами праксисовци нису били у философском смислу истомишљеници, премда су се сви сматрали марксистима у једном готово неодређеном, штавише испражњеном концептуалном смислу, поготово не у извјесном једнозначном виду који је требао бити свима наметнут у том битно политичком и идеологизованом времену друге Југославије. С друге стране, не може се рећи да они у једном смислу ипак нису били марксиста, иако је, чини се, ту ријеч о извјесном потпуно бесадржајном појму, утолико да је чак, колико је познато, сам Маркс својевремено одбијао припадање њему. Но, оно што је битно разликовало праксисовце од других марксиста јесте, осим стављања акцента на појам “праксе”, преферирање одређеном “недогматском” мишљењу у односу на све друге облике “марксизма”, и тиме излазак на путеве једне посве аутентичне, критичке философије свога доба. Тако је међу “стваралачким” марксистима и праксисовцима било афинитета према хегеловској, хајдегеријанској, егзистенцијалистичкој марксистичкој варијанти, па је њихово оно марксистичко бивало маргинално, а сама еманципација философије од тадашњих идеолошких предрасуда постајала све видљивија и свеобухватнија. Тражило се одређено критичко мишљење дигнитета и бољег људског мјеста, излаз из зебње и тјескобе, из саме свјетске и културно-умјетничке кризе, у беспопштедној критици свих псеудовриједности, кича и опште обесмишљености, те у философији “усправног хода” и хуманистичкој умности у цјелини.

Увид да је праксис-философија Корчуланске школе тек марксизам настао трансформацијом из оног догматског облика у свој креативни вид је дакако истинит, но само дјелимично, пошто је њена истинитост неупоредиво комплекснија и потпунија, и подразумијева не само све битне елементе њене цјеловите структуре, него и саме импликације њеног јединственог историјског и културног феномена, па чак и услове и претпоставке настанка са његовом одређеном неумитношћу и ригидношћу. Она је дистанцирањем од тадашње службене идеологије и теорије одиста показала своју критичку отвореност и храброст да се суочи са парадоксима и контроверзним питањима развоја тадашње социјалистичке збиље и политике, која је идеолошки бранила флоскулу “ослобођења рада” и дакако хедонистичку позицију властитог етаблишмента. Али она је, исто тако, нарочито код неких својих протагониста, на примјер Милана Кангрге и Рудија Супека, проширивањем и философском универзализацијом тзв. класног хоризонта над националним, питање еманципације свела на питање поменутог ослобођења рада, а питање националног интереса и ослобођења на питање успона средње, дакле буржоаске класе, и самог пораста национализма,

према томе, на “ускогрудно” и “кратковидо” питање, премда је свима јасно да без националне нема ни радно-класне слободе, нити слободе појединца без слободе народа, као уосталом ни обрнуто. Нама, у овом дијелу БиХ, бар је јасно колико је осјетљиво, тешко и комплексно питање остварења националног интереса и слободе народа на овим просторима. Било би непримјерено овдје сада оперисати са категоријом кварности тзв. средњег слоја у његовом јуришу да освоји власт, ако заправо таквог слоја у структури нашег новог друштва и нема, да би ти људи – како је говорио Робеспјер у Бихнеровој *Дантоновој смрти* – што су некад живјели у поткровљима, сада блудничили са маркизама.<sup>9</sup>

У суштини, Школа је његовала критичко-стваралачку праксис-философију и нашла је критику као најсигурније и најадекватније философско средство у Марковом методолошком начелу беспоштедне критике свега постојећег, тако њоме показујући све изобличујуће и унакажено збиљско на развојном путу савременог југословенског друштва и свијета живота у цјелини. Исходишта њене критике биле су сасвим неугодне истине које се као такве тада нису жељеле чути, па будући да ју је убрзо чекала суспензија и забрана, критички глас философа наједном постаје трагични глас истине. Управо по тој својој критичкој димензији коју од почетка његује и у свом дјеловању практикује блиска је једној другој у то вријеме исто тако савременој марксистичкој оријентацији, критичкој теорији друштва, происхођеној из тзв. франкфуртске философске школе, па је тако заједно с њом на овим просторима одржала традицију критике и осигурала критичко наслеђе код потоњих и савремених философских генерација.

Отуда је данас свако философско опхођење, независно од карактера оријентације и усмјерења у савременој грађанској плуралној мисли, незамисливо и немогуће без критичке оштрице усмјерене на друштвену збиљу. У том смислу, неки уско везујући марксизам за критику резервишући му ексклузивно право на њу, сматрају да он као такав још није сломљен, те да идеје и метод праксисоваца и даље живе у сложеним условима “тржишног једоумља” позног и испражњеног грађанског друштва, а нарочито својим радикалним начелом критике свега постојећег, као и трагањем за слободном личношћу у отвореном људском друштву. Неоспорно, постмодерни свијет и позно, испражњено “техничко” информатичко друштво, осјећа ургентну и дубоку потребу аналогних критичких ауторитета у смислу некадашње критике савремене збиље какву су практиковали критичка теорија друштва и сама праксис-философија Корчуланске љетне школе, у познатим именима философа Е. Финка, Х. Маркуzea,

<sup>9</sup> Ово би требало разумјети као критичку алузију на Кангрино критичко претјеривање, готово жигосање гледишта савременог националног дјеловања у минулим збивањима на Балкану. Но не само Кангрга из реда праксисоваца, него и Р. Супек, па и други, говоре о националном питању као небитном у односу на класно, чиме овим бива прикривено. До “националистичке” провале минулих догађања, међутим, није дошло захваљујући тек примитивизму, патологији и неурози народа, већ у првом реду због неријешености, или пак, неадекватног рјешења националног питања. Питања нације и класе су подједнако важна питања људи и народа, исто као што је и слободни развој људске личности значајан сегмент у програму праксис-философије.

Е. Блоха, Ј. Хабермаса, К. Косика, З. Баумана и других, али и домаћих праксисоваца, попут Г. Петровића, М. Кангрге, М. Марковића, З. Кучинара и других.

Данас, у новим околностима и са збиљом новог карактера неолибералне грађанске доминанте, осјећа се недостатак њене праве критике, коју је замијенила тек опозициона, страначка политичка и њој склона медијска критика, што засијеца углавном површински и више с прагматичким циљем да се домогне власти, него да дубље мијења ствари и истински хуманизује стварни живот. Њих је захватила дубока криза друштва и егзистенције, свјетског поретка и система, али и криза свијести, савијести и мишљења, те и дубоке ампутације критичког интелектуалног ангажмана по узору на праксисовску мисао, која је понајвише била формирана на Корчуланској љетној школи и била својеврсни свјетски дух данас сасвим овдје изгнан падом у уске, провинцијске етноперспективе без продуктивнијих пројектних осмишљавања. Понека критичка и одважна ријеч, која се ту и тамо може чути на универзитету и на затвореној сцени не излази из њихових капија, и своје “пражњење” налази само у оловним академским, дискурсивним изливима, тек на бјелини папира и у прабини библиотечких рафова.

Одиста, праве и продуктивне критике данас нема, но она је без сумње насушни хљеб и со сваког друштва и свијета живота, па ће зато и праксис-философија као битно критичка философија моћи бити моћан и парадигматичан образовни подстицај свим будућим генерацијама. У том смислу, социолог Божидар Јакшић, један од најоданијих активиста Корчуланске школе и праксис-философије у спису *Мишљење као диверзија* (2012) с разлогом истиче њихову јединствену вриједност и антидогматичност, али и актуелну незаобилазност Маркса, њиховог инспиратора, у чему, међутим, види тек запретани “субверзивни потенцијал” као могућност да се из савремене “кризе” и “катастрофе” изађе, јер без обнове других мисаоних коријена “балканска друштва” не могу опстати. Он с разлогом сматра да када је ријеч о људској мисли, па у том контексту и самој мисли философије праксе, пресудну улогу протагонисте нема она деструктивна и погубна “темпорална димензија”, већ њена стварна “снага”, распоређена по цијелом човјечанству, па повратак Марксу, Платону, Аристотелу, али и мислиоцима савременог доба даје могућност данашњем човјеку да код њих нађе изворе и подстрек у разумијевању и промјени његовог свијета.

Корчуланска љетна школа и њена праксис-философија су евидентно у свом времену постигле запажене и још непревазиђене мисаоне резултате на домаћем терену, али посебно и у иностранству, и може се слободно рећи да су они европски, па и свјетски, али је питање њиховог дјеловања изван свога времена и уопште данашњег интереса за који се мисли да је у порасту, те да чак има свој непрекинути континуитет. У ствари, премда је нестанком заједничке државе престала и заједничка борбена праксис-активност, која није била сасвим угушена ни режимском репресијом и одстрањењем познатих философа и соци-

олога са Београдског универзитета (Михаило Марковић, Светозар Стојановић, Миладин Животић, Зага Голубовић, Небојша Попов, Драгољуб Мићуновић и Триво Инђић), и мада су извјесни праксисовци замијенили идеал еманципаторског социјалног хуманизма интересом за национално ослобођење и опстанак, ипак идеје и становишта праксис-филозофије унелолико трансформисане и данас траже своје мјесто у условима новоформираних друштава у транзицији, будући да радикалне актуелне реформе и промјене у друштву, економији, политици и уопште на плану вриједности, озбиљно пријете изазовима хуманизације и демократизације, те и слободи људи у цјелини, јер рестаурација грађанског друштва у условима технолошке ере, глобализације и интеграције, те и дезертерства политичких и интелектуалних елита, води безавичајности и стварном губитку идентитета и самосвојности. Зато њена баштина, ако ништа друго, може дати снажан импулс мисаоном трагању за новим облицима хуманистичке филозофије праксе и чина, која ће својим критичким замахом и луцидним сагледавањем услова и претпоставки омогућити осмишљено пројектовање основа будућег хуманијег и слободнијег друштва.

Корчуланска школа и након педесет година управо том завјештаном баштином има своје одређено постојање и дјеловање као опробани модел узорне мисаоне акције критичког самјеравања некадашњих и данашњих искустава, као и храброг и досљедног филозофског проблематизовања трајних људских питања, власти, отуђења, еманципације и слободе, те и других савремених изазова свијета живота у разним промјенљивим контекстима збиље. Наставши као филозофска потрага за новим, креативнијим мисаоним идентитетом, као филозофски подухват преображаја догматске у отворену марксистичку критичку мисао, она је данас измјештена у више разних мисаоних оријентација, које премјештају акценат са чисто социјалног на битно национално-еманципаторско питање са имплицираним социјално-економским питањем. У ствари, данас на овим просторима у номиналном смислу марксистичке мисли више нема, но друго је питање њеног евентуалног скривања у обландама разних других слободних филозофских ликова, јер не треба заборавити њено дуго трајање и духовно укорјењивање нарочито код старијих генерација филозофа и социолога, које нису могле “преко ноћи” промијенити њену присутност. Имајући у виду дубоки, стварни раскорак између теорије и праксе у грађанском друштву, идеологије с једне и стварности с друге стране, и данас се видно осјећа примјеса њене некадашње битне идеје о беспошtedној критици свега постојећег, што није само карактеристика тзв. праксис-филозофије, него и теоријског критичког карактера у цјелини.

Одиста, поредећи двије различите збиље настале на различитим претпоставкама и у разним временима, те њихову природу и карактер, с разлогом се може критички и уз помоћ елемената праксис-филозофије прерасле и претопљене у одређен вид слободне грађанске мисли на њеном трагу, темељито сагледати и освијетлити наша савремена стварност, како она ужа и шира, тако

и спољашња и унутрашња, те у том контексту мислити алтернативу владајућем неолиберализму, трагати можда за трећим, постдемократским путем и његовим новим начином хода и кретања, које ће бити у стању на себи изнијети помирење слободе с праведношћу и, својом критичком креативношћу, избјећи нови могући пад у варварство. У том смислу, након одређеног “новог” времена постају видљиве и недвосмислене њене бројне предности, као што су отворена и слободна, битно критичка комуникација, високо успостављени критеријуми мишљења, истраживања и дијалога, антидогматски, креативан и стваралачки приступ, темељно хуманистички и еманципаторски хоризонт мишљења и праксе лимитирајући за разорну моћ капитала и обесмишљавајућу логику његовог профита, критика не само архаичног грађанског друштва, већ и саме његове технике, постварења, дехуманизације и отуђења, те нарочито савремене технолошке цивилизације, глобализације, постмодернизма и глобалистичког тоталитаризма и сл. Евидентно, она је глас који и данас нешто говори и може да каже о небројеним и опасним, савременим и сложеним изазовима времена и његовог свијета живота.

Пола бурног ирационалног и “варварског” вијека заувјек је минуло и пред нама сада стоји корчуланска и праксисовска мисаона баштина, па је питање је ли она тек објект за историјско проучавање минулог културног-историјског времена, или још непотрошена умна и духовна супстанца као неугасла свјетлост која своју подстицајност може дати и новом социјалном хоризонту у будућем историјском времену. Јер, све оно што се историјски јавља као одређени успон са високим донетима има у временском трајању судбину одређене двострукости, да се дакле истовремено јавља с једне стране у виду минулости и потрошености која је витално нестала, али и у једном другом облику, у облику и на начин одређене животности, подстицајности и даљег трајања, с друге, па нам изгледа да је то случај и са феноменима Корчуланске школе и праксис-баштине. Права мјера приступа њима је како одбацивање сваке њихове неодмјерене апологије, али исто тако и оног недопустивог критичког превиђања недостатака и мањкавости њихове стварне позиције и реалног историјског статуса. Отуда и није чудо што су одржани већ и разни скупови посвећени њиховом раду и дјеловању већином с циљем подсећања али и као могућност актуелизације и историзације те необичне мисли. На њима се истовремено процјењивала њихова вриједност и значај, њихова критичка и хуманистичка димензија, повезаност са критичком теоријом друштва и франкфуртском школом, те егзистенцијалистима и сл. Показало се да су они били и одређено продуктивно “магнетно поље” које је у себе привукло, осим философа и социолога, и бројне умјетнике и интелектуалце других оријентација с подручја књижевне сцене, филма, те политологе и економисте, троцкисте и анархисте, “слободне” и “прогресивне” мислиоце с разних подручја тзв. европске и домаће “љевице”, па није необична реакција М. Кангрге поводом грађанске рестаурације и минулих догађања код нас, да су праксисовци одавно већ били у Европи али и она присутна овдје, те да је све што је с праксис-активношћу направљено у готово пола столећа, сада наједном “бачено у смеће”.

Један од поузданих индикатора и даљег самосвојног трајања наслеђа Корчуланске школе и часописа *Praxis*, односно тековина праксис-филозофије и социологије јесу, поред одржавања скупова њихових пријатеља што фаворизују тај облик и начин мишљења, и сами истраживачки подухвати који теже даљем и дубљем освјетљењу тог културно-историјског феномена у читавој структури његовог бивствовања и дјеловања, доприноса ширењу знања и, посебно, увиду у противрјечја и кризу савременог свијета. На тој се линији исто тако сакупља грађа о њој не само да би се као таква чувала и сачувала за будућност, него и истраживачки изнова сагледавала и критички коментарисала, а већ се о тој школи и питањима око ње припремају и бране дисертације са дискурсима о њеном начину постојања и трагу који је оставила у свом и будућем времену. Све ове активности које по себи нису без значаја и које говоре о поменутом трајању не одвијају се и не пролазе сасвим глатко и без неразумијевања, па и отпора, јер их нова промјена доживљава као субверзивне и непријатељске, на свој начин говоре не само о значајној теоријској утемељености увида праксис-филозофије у ургентна питања и противрјечја савременог свијета, те и интензитета и карактера самог философског дијалога, него и о самој актуелности тих предметних питања и контрадикција критичке рефлексije коју је његовао тај облик и вид филозофије и социологије, па и актуелне и трајне његове важности.

С тим у вези, најважније је сачувати мјеру и достојанство и не прећи границу глорификације и неодмјерености, али и елементарно и цивилизацијски одбранити ту мисао и њено активно наслеђе од могућег наметања њене савремене и актуелне неподобности, неаргументованог негирања и одбацивања, као и од самосвојног убијања сјећања на њу и њен одиста велики одјек у свијету али и у нашем савременом духу и његовом трајању нимало повољне судбине. Јер, на примјер, док ово пишемо, најзамашнији савремени феномен глобализације у свом Јанусовом лицу нам се намеће у виду наше дубоке алијенације и постварања, дакле, оног битног противрјечја савремене епохе које је критички јасно коментарисано у праксис-уму и његовој луцидној мисаоности са свим његовим ретроградним импликацијама. Ако је својевремено Е. Блох говорио да је *Praxis* најбољи часопис “нашег времена” а Е. Фром с недовољном радикалношћу и опрезношћу писао о три велика савремена југословенска постигнућа – антинацизам, антистаљинизам, нови тип социјализма и обнова истински хуманистичке филозофије – онда ту, слагали се ми или не, неспорно има и стварне истине, али и одређеног високог међународног рангирања културноисторијског феномена о којем је ријеч. А када се ради о таквом рангирању и подизању, сам Г. Петровић као *spiritus movens* тог философског усмјерења, помињући улогу факултета, универзитета, института, философских друштава итд. који су превођењем философских списа стицали међународни углед, ипак највећу улогу, улогу протагонисте на интернационалној философској сцени тога времена, повјерава Корчуланској љетној школи (1963-1974) и часопису *Praxis* (1963-1974), који по њему не само да представљају централну послеријатну појаву у развоју југословенске филозофије и социологије, него и



њихов успон, а након посљедња два стољећа, до нивоа одређене равноправне међународне философске сарадње.

Одиста, праксис-философија је кроз школу и часопис највеће одјеке имала преко интерпретације властите социјалне рецепције, и ти одједи неједнаког интензитета трају све до данас са карактером њихове битне повезаности са актуелном друштвеном ситуацијом. Тако њена све бројнија и међу собом контрадикторна тумачења и разумијевања иманентно носе и критичка рефлектовања промјена самих социјалних околности, чиме се већ дуже времена бави наш социолог Божидар Јакшић и сам активни припадник праксис-оријентације и учесник свих засиједања Корчуланске школе, који у прилогу *Praxis i Korčulanska ljetna škola. Kritike, osporavanja, napadi* (2002) критички слиједи њихову потоњу рецепцију. Добре допуне и прилоге интерпретације такве рецепције дали су и М. Кангрга у спису *Шверцери властитог живота. Рефлексије о хрватској политичкој култури и духовности* (2001), те зборник *Слобода и насиље. Разговор. Ко су праксисовци. Шта су хтели и постигли. Зашто су нападани* (2003, приредио Небојша Попов), као и списи И. Кувачића *Сјећања* (2008) и А. Крешића *Хуманизам и критичко мишљење* (2010).

Посебну упорност у истраживачком афинитету прикупљања и чувања тековина Корчуланске школе и Praxisa исказао је Анте Лешаја у свом пројектном спису *Građa za istraživanje Praxisa i Korčulanske ljetne škole* (2011), гдје исцрпно говори о самој њиховој важности, раду, те и досадашњим резултатима истраживања о њима и, закључно, о самом прикупљању поменуте грађе, износећи на видјело и низ других података о тим појавама о којима се досад није знало. При том он даје и више разложних али помало и претјераних тврдњи о њиховом карактеру, тј. да су они не само прерасли “локалне оквире” регије, него и да се с њима не може носити ни једна “актуелна филозофска заједница”, да појединац без институционалне и материјалне подршке није у стању савладати толико преобимну и нараслу предметну грађу, премда је већ много тога прикупљено и сређено, да је ријеч о јединственом културном добру народа с овог подручја које као такво у његовој самој документарности треба систематизовати и сачувати, све до филмских материјала, збирки фотографија (на примјер, она З. Кучинара) и CD-ова.

Пошто ове појаве битно припадају и српској философској и социолошкој мисли, те да је Корчуланска школа њихова садашња својеврсна “дијаспора”, подразумијева се и одговоран, озбиљан однос не само критичког сагледавања тих феномена у српском националном контексту, него и њихова систематска обрада као одређеног националног културног добра које је исказало универзалне вриједности. Ако је праксис-философија својевремено тежила разумијевању и формулисању темељних противрјечја свијета, онда њена српска баштина која неспорно није мала, и пренијета на садашње и будуће генерације философа и социолога, може свакако подстицајно стваралачки дјеловати и на њихово сагледавање тих противрјечја утиснутих и у савременој локалној и општој

збиљи, и тако задобити своју актуелност. Уз сва разложна критичка опхођења спрам ње, она је неоспорно стекла то право и трајну вриједност критичке мисаоне традиције. Зато исказујући јој овдје најодличније поштовање, срдечно јој честитамо јубилеј њених педесет година часног и достојанственог трајања на чији се сјај рђа лако не хвата!